

Synestezja

– transdyscyplinarny termin stosowany przez przedstawicieli rozmaitych dziedzin nauki, odsyła do całej gamy mniej lub bardziej pokrewnych zjawisk, których wspólnym fundamentem jest zasada intersensualności. Synestezja to, najogólniej mówiąc, twórczy „dialog zmysłów”, w obrębie którego skojarzeniu, splątaniu i obustronnej

kontaminacji ulegają rozmaite kanały sensualne. Synestezja, z greki: *syn* – razem oraz *aisthesis* – postrzeganie, odczuwanie, a więc łączna percepcja, to zatem zarówno środek artystyczny, w ramach którego „pewne doznania zmysłowe są przedstawiane w kategoriach właściwych innym zmysłom”¹, jak i jednostka taksonomii medycznej; synestezja to rodzaj językowej metafory, ale także specyficzna metoda twórcza. Termin „synestezja” wskazuje na amalgamat zjawisk polegających na przemieszaniu zmysłów – pojmowanych, w zależności od przyjmowanej perspektywy badawczej, jako ośrodki cerebralne, domeny kognitywne, językowe pola semantyczne bądź fizyczne kanały komunikacyjne.

Przednowoczesne zainteresowanie zjawiskiem synestezji (Locke, Leibniz, Newton) przyczyniło się do przedsięwzięcia szeregu fascynujących projektów intersensualnych, których najznamienitszym reprezentantem jest kolorowa muzyka². Niemniej dopiero wiek XIX wyznacza początek wielkiej kariery synestezji, zarówno na polu nauki, jak i sztuki. Dziewiętnaste stulecie to okres powstawania pierwszych *stricte* naukowych opracowań dotyczących synestezji³. Rozprawy z drugiej połowy wieku⁴, okresu formowania się nowej dyscypliny nauk społecznych – psychologii, stopniowo rozbudzały zainteresowanie percepcją intersensoryczną. Sprzyjała temu równoczesna ekspansja **estetyki synestetycznej** – neoromantyzm to bowiem tryumfalna epoka synestetycznej metafory, pojmowanej coraz częściej nie tylko jako środek wyrazu, lecz także istotny element **światopoglądu** artystycznego.

Postępujące badania nad zjawiskiem synestezji w pierwszych dekadach XX wieku zostały stłumione wraz z nastaniem w nauce paradygmatu behawioralnego, który „przegnał z języka naukowego wszelkie odniesienia do stanów umysłu. Ponieważ synestezję można było zdefiniować wyłącznie na podstawie jednostkowych świadectw oraz odwołań do stanów we-

¹ *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008, s. 551.

² Zob. S.A. Day, *A Brief History of Synaesthesia and Music*, 2002, Theremin Vox, <<http://www.thereminvox.com/article/articleview/33/1/5>> [dostęp: 12.05.2014]; A. Rogowska, *Związki synestezji z muzyką*, „Muzyka. Kwartalnik Instytutu Sztuki PAN” 2002, XLVII, 1 (184).

³ Taką pracą jest dysertacja akademicka George’a Sachsa z 1812 r., w której niemiecki lekarz opisał własne doświadczenie klinicznej synestezji.

⁴ Zob. zwłaszcza statystyczne raporty dot. synestezji typu grafem – kolor opracowane przez Gustava Th. Fechnera z 1871 r., a następnie Francisa Galtona w 1880 r.: G.Th. Fechner, *Vorschule der Aesthetik*, Leipzig 1886 oraz F. Galton, *Visualised Numerals*, „Nature” 1880, nr 21. Przełomowym XIX-wiecznym pismem podejmującym zagadnienie synestezji okaże się *Inquiries into Human Faculty and its Development* Galtona z 1883 r.

wnętrznych, nie była ona uznawana za godny obiekt naukowych rozważań⁵. Dopiero lata 80. zainicjowały swoisty „renesans”⁶ studiów nad synestezją kliniczną. Nowych perspektyw badawczych dostarczały młode dyscypliny naukowe, takie jak kognitywistyka oraz neuropsychologia. Wykorzystanie nowych technologii diagnostycznych, zwłaszcza nowatorskich metod obrazowania mózgu, umożliwiło naukowy wgląd w subiektywny fenomen synestezji. Zaaprobowana odtąd jako autentyczne zjawisko neurofizjologiczne synestezja przewartościowała tradycyjnie obowiązujące aksjomatyczne przekonanie o modularności ludzkiej percepcji⁷, rozumianej (od czasów Arystotelesa) jako suma niezależnych od siebie strumieni sensualnych. Ważnymi figurami przełomowych badań nad synestezją lat 80. oraz 90. byli działający w Stanach Zjednoczonych Lawrence E. Marks i Richard E. Cytowic, a także reprezentanci ośrodka angielskiego – Simon Baron-Cohen i Jeffrey Gray. Współcześnie studia nad synestezją cieszą się znacznym zainteresowaniem środowisk badawczych; nauki humanistyczne coraz chętniej biorą synestezję za przedmiot analiz (literackich, językowych, kulturowych).

Synestezja kliniczna polega na anomalnej interpretacji bodźca zmysłowego: podczas gdy standardowy odbiór przypisuje pojedynczemu impulsowi właściwą mu reprezentację w obrębie odpowiedniej modalności sensorycznej, percepcja synestetyczna angażuje w procesie jego interpretacji także inne ośrodki zmysłowe, dwojąc bądź multiplikując reprezentację bodźca. Ta niezwykle aberracja percepcyjna, uznawana, w zależności od punktu widzenia, za **zaburzenie**, **stan** bądź **zdolność**, jest cechą niezmiernie rzadką – przypuszcza się, iż synestezji klinicznej doświadcza około 3% populacji⁸. Możliwa jest wtórna indukcja neurologicznego wzorca stanu synestezji poprzez zażycie środków halucynogennych⁹; intersensoryczna percepcja może także towarzyszyć epizodom epileptycznym¹⁰ bądź nastąpić na skutek uszkodzenia mózgu lub w stanie deprywacji sensorycznej¹¹. Niedawne badania wykazały ponadto, że postrzeganie międzyzmysłowe osiągnąć można za pomocą praktyk medytacyjnych oraz hipnozy¹². Podjęto również udane kognitywne próby uzyskania synestezji nabytej za pomocą „synestetycznego treningu”¹³. Synestezja wtórna bywa wykorzystywana jako mechanizm kompensacji sensorycznej u osób nie(do)widzących¹⁴.

⁵ Zob. J. E. Harrison, S. Baron-Cohen, *Synaesthesia: An Introduction*, [w:] *Synaesthesia. Classic and Contemporary Readings*, red. S. Baron-Cohen, J.E. Harrison, Oksford 1997, s. 4 [przeł. Z. Kozłowska; jeśli nie zaznaczono inaczej, przekład autorki].

⁶ Tamże.

⁷ S. Shimojo, L. Shams, *Sensory Modalities are not Separate Modalities. Plasticity and Interactions*, „Current Opinion in Neurobiology” 2001, nr 11.

⁸ 3,7% według S.A. Daya – zob. <<http://www.daysyn.com>> [dostęp: 1.06.2014].

⁹ Zob. J. E. Harrison, S. Baron-Cohen, *Synaesthesia: An Introduction...*, dz. cyt., s. 4.

¹⁰ Wg Richarda E. Cytowica epileptyczne wyładowania w hipokampie wywołują czasową synestezję w 4% przypadków.

¹¹ D. Brang, V.S. Ramachandran, *Survival of the Synesthesia Gene. Why do People Hear Colors and Taste Words?*, „PloS Biology” 2011, nr 9(11), s. 1.

¹² R. Walsh, *Can Synaesthesia Be Cultivated? Indications from Surveys of Meditators*, „Journal of Consciousness Studies” 2005, nr 12.

¹³ O. Colizoli, J.M.J. Murre, R. Rouw, *Pseudo-Synaesthesia through Reading Books with Colored Letters*, 2012, <<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0039799>> [dostęp: 1.06.2014]. Zob. także: N. Rothen, B. Meier, *Acquiring Synaesthesia. Insights from Training Studies*, 2014, <<http://journal.frontiersin.org/Journal>> [dostęp: 10.05.2014].

¹⁴ Zob. synestetyczny mechanizm kompensacji sensorycznej: „elektroniczne oko” – urządzenie konwertujące częstotliwość fal świetlnych na dźwięki u osoby ze ślepotą barw: N. Harbisson, *I listen to Color*, 2012, <http://www.ted.com/talks/neil_harbisson_i_listen_to_color> [dostęp: 1.06.2014].

Rozpoznano ponad 63 podtypy synestezji klinicznej¹⁵ – do najczęstszych należy powiązanie liter alfabetu oraz cyfr z barwami, połączenie jednostek czasu z wizją, barwne słyszenie (chromestezja)¹⁶ oraz wizualna muzyka; w miarę częste są personifikacje grafemów¹⁷ (litery alfabetu, cyfry, dni tygodnia bądź miesiące obdarzone zostają osobowością oraz płcią) oraz smakowanie słów. Do najbardziej interesujących odmian synestezji należą podtypy związane z odczuwaniem emocji (najczęstszą wariacją są barwne emocje; emocje mogą się wiązać także z określonymi właściwościami gustatorycznymi, olfaktorycznymi, a nawet audytywnymi) oraz kolorowego bólu. Intrygujący jest typ *ticker-tape*, polegający na wizualnym przetwarzaniu ludzkiej mowy, postrzeganej jednocześnie audytywnie oraz graficznie – jako transkrypcja w czasie rzeczywistym (analogicznie do napisów pod obcojęzycznym filmem). Niedawno odkrytą odmianą jest dotykowa synestezja lustrzana¹⁸ – osoby nią obdarzone doznają wrażeń taktylnych na własnym ciele podczas obserwacji dotykania; wykazują także ponadprzeciętną empatię emocjonalną¹⁹, co wskazuje na możliwe związki pomiędzy empatią a dotykiem. Równie kuriozalna jest opisana w 2011 roku synestezja wiążąca style pływackie z kolorami²⁰ – podstawą synestetycznej percepcji barwy jest w tym wypadku propriocepcyjno-motoryczne odczucie ruchu oraz pozycji ciała²¹. Sprzężenie dwóch modalności sensorycznych u synestety ma charakter stały (suplementarna reakcja na bodziec jest zawsze taka sama) oraz idiosynkratyczny (system synestetycznych reakcji na bodźce jest idiomatyczny, niepowtarzalny). Do rzadkich należą zarówno obukierunkowe²², jak i wielomodalne²³ połączenia obejmujące percepcyjną synchronią więcej niż dwa zmysły. Nieliczni badacze definiujący percepcję intersensoryczną jako zjawisko o podłożu kognitywnym²⁴ lansują alternatywne wobec „synestezji”

¹⁵Aktualizowane statystyki (liczba oraz rozpowszechnienie podtypów synestezji) znajdują się na stronie S.A. Daya – <<http://www.daysyn.com/index.html>> [dostęp: 10.01.2015]. Z tego źródła pochodzą przytaczane powyżej dane statystyczne.

¹⁶Wedle innych źródeł to właśnie ten podtyp synestezji jest połączeniem najczęstszym (zob. Synaesthesia. Classic and Contemporary Readings, s. 3).

¹⁷Zob. R.E. Cytowic, *Synesthesia: A Union of the Senses*, Cambridge 2002, s. 298.

¹⁸Zob. M.J. Banissy, R. Cohen Kadosh, W.G. Maus, V. Walsh, J. Ward, *Prevalence, Characteristics and a Neurological Model of Mirror-Touch Synaesthesia*, „Experimental Brain Research” 2009, nr 198; M.B. Fitzgibbon, P.G. Enticott, A.N. Rich, Melita J. Giummarra, N. Georgiou-Karistianis, J.L. Bradshaw, *Mirror-Sensory Synaesthesia. Exploring ‘Shared’ Sensory Experiences as Synaesthesia*, „Neuroscience and Behavioral Reviews” 2001, nr 36(1).

¹⁹Zob. M.J. Banissy, J. Ward, *Mirror-Touch Synaesthesia is Linked with Empathy*, „Nature Neuroscience” 2007, <http://www.daysyn.com/Banissy_Wardpublished.pdf> [dostęp: 1.06.2014].

²⁰Zob. A. Mroczo-Wąsowicz, M. Werning, *Synesthesia, Sensory-Motor Contingency, and Semantic Emulation. How Swimming Style-Color Synesthesia Challenges the Traditional View of Synesthesia*, „Frontiers in Psychology” 2012, nr 3.

²¹Bądź – wg Nikolića i in. – samo wyobrażenie tego typu aktywności motorycznej. Typ ten nie został uwzględniony w spisie S.A. Daya.

²²Zob. P.G. Grossenbacher, Ch.T. Lovelace, *Mechanisms of Synesthesia. Cognitive and Physiological Constraints*, „Trends Cognitive Sciences” 2001, nr 5; A.N. Rich, J.B. Mattingley, *Anomalous Perception in Synaesthesia. A Cognitive Neuroscience Perspective*, „Nature Reviews Neuroscience” 2002, nr 40.

²³Synestezji wielomodalnej doświadczał mnemonista Salomon Szereszewski – jego przypadek opisał w 1987 r. Aleksander Łuria w słynnej pracy *O pamięci, która nie miała granic*.

²⁴Za zjawisko percepcyjne uważa synestezję m.in. Vilayanur S. Ramachandran (Zob. V.S. Ramachandran, E.M. Hubbard, *Synaesthesia - A window into perception, thought and language*, „Journal of Consciousness Studies” 2001, vol. 8, nr 12; D. Brang, R. Rouw, V.S. Ramachandran, S. Coulson, *Similarly shaped letters evoke similar colors in grapheme-color synesthesia*, „Neuropsychologia” 2011, vol. 49); kognitywne podłożo synestezji badali zaś Aleksandra Mroczo oraz Danko Nikolic (Zob. D. Nikolić, U.M. Jürgens, N. Rothen, B. Meier, A. Mroczo, *Swimming-style synesthesia*, „Cortex” 2011, vol. 47; A. Mroczo, T. Metzinger, W. Singer, D. Nikolić, *Immediate transfer of synesthesia to a novel inducer*, „Journal of Vision” 2009, vol. 9, nr 12. Zob. także R. Chiou, A.N. Rich, *The role of conceptual knowledge in understanding synaesthesia: Evaluating contemporary findings from a ‘hub-and-spokes’ perspective*, „Frontiers in Psychology” 2014, vol. 5, nr 105).

pojęcie „ideastezji” (*idea* oraz *aisthesis* – postrzeganie pojęcia)²⁵. Kategorią powiązaną z syn- oraz ideastezją jest anestezja (znieczulenie, z greki *an* – bez oraz *aisthesis*)²⁶.

Richard E. Cytowic uważa perceptualną mimowolność synestezji za jeden z jej pięciu wymogów diagnostycznych²⁷, wyznaczając tym samym wyraźną linię demarkacyjną pomiędzy metaforycznymi konstruktami myślowymi oraz skojarzeniami a neurologiczną anomalią percepcji. Według badacza synestetyczna percepcja odróżnia się od procesów kognitywnych również ze względu na jej przestrzenny charakter – synestetyczne wrażenia są w większości przypadków projektowane na postrzegane środowisko, są fizycznie widzialne, dotykalne, wyczuwalne i słyszalne. Pod tym względem addytywna percepcja synestetyczna bliższa jest **halucynacji**²⁸ niż asocjacji. Trzecim czynnikiem, w sposób klarowny przeciwstawiającym synestezję kliniczną metaforze intersensualnej, jest według Cytowica niezmiennosc oraz wysoki stopień ogólności wrażeń synestety. Podczas gdy język metaforyczny żywi się *novum*, zaskoczeniem, niepowtarzalnymi porównaniami, synestetyczne wrażenia przebiegają zawsze według tych samych, niepodlegających zmianom w czasie typowych wzorców. Po czwarte, synestetyczne wrażenia „zapadają w pamięć”²⁹ – synesteci wykazują ponadprzeciętne zdolności mnemoniczne³⁰. Piątym wyznacznikiem synestezji jest natomiast jej inherentna afektywność. Testy wykazują ponadto, że synestezja kliniczna skorelowana jest z kreatywnością oraz wysoką inteligencją, przy jednoczesnym deficycie w zakresie zdolności matematycznych oraz przestrzennych³¹. Częstymi wśród synestetów są autyzm, dysleksja oraz zaburzenia uwagi (ADD).

Etiologia synestezji klinicznej nie jest jasna. Współcześnie dominują dwie koncepcje: teoria aktywacji międzymodalnej (*cross-activation theory*), nazywana także „teorią przyległości” (*adjacency theory*)³² oraz teoria niestłumionej reakcji zwrotnej (*disinhibited feedback theory*). Udział pierwiastka genetycznego w synestezji uznawany jest za wysoce prawdopodobny; naukowcy wskazują na możliwe lokalizacje cechy w ludzkim genomie³³, akcentując niemniej polimorficzność synestezji oraz złożoność wzorca jej dziedziczenia. Obalone zostało dotychczasowe założenie o monopłciowej – kobiecej – transmisji synestezji, uważanej za cechę sprzężoną

²⁵Inni badacze percepcyjność bądź kognitywność synestezji uznają za cechę wariantywną, odróżniając synestezję perceptualną, aktywowaną automatycznie przez bodziec sensoryczny, od kognitywnej, którą uruchamia już wyobrażenie bodźca (zob. rozważania P.G. Grossenbachera oraz Ch.T. Lovelace’a).

²⁶K.O. Eliassen, *The Anaesthesia of Charles Baudelaire’s „Le goût de néant”*, [w:] *Sensual Reading. New Approaches to Reading in Its Relations to Senses*, red. M. Syrotinsky, I. MacLachlan, Londyn 2001.

²⁷R.E. Cytowic, *Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology – a Review of Current Knowledge*, [w:] dz. cyt., s. 23-24.

²⁸Ze względu na jej percepcyjny charakter. Synestezja nie jest halucynacją, ponieważ wywołuje ją konkretny bodziec zewnętrzny, halucynacja zaś pozbawiona jest zewnętrznej motywacji sensorycznej.

²⁹R.E. Cytowic, *Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology – a Review of Current Knowledge*, [w:] dz. cyt., s. 24. [dostęp: 1.06.2014]: <<http://www.theassoc.org/files/assoc/2346.pdf>>: „Synaesthesia is memorable”.

³⁰Zob. tamże; A. Łuria, *O pamięci, która nie miała granic*, Warszawa 1970.

³¹R.E. Cytowic, *Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology – a Review of Current Knowledge*, [w:] dz. cyt., s. 19 oraz 33.

³²S.A. Day, *The Human Sensoria and a Synaesthetic Approach to Cooking*, „Collapse” 2011, VII, s. 14.

³³W 2009 r. wytypowano cztery wycinki genomu, mogące odpowiadać za cechę synestezji: J.E. Asher, J.A. Lamb, D. Brocklebank, J.-B. Cazier, E. Maestrini, L. Addis, M. Sen, S. Baron-Cohen, A.P. Monaco, *A Whole-Genome Scan and Fine-Mapping Linkage Study of Auditory-Visual Synesthesia Reveals Evidence of Linkage to Chromosomes 2q24, 5q33, 6p12, and 12p12*, „American Journal of Human Genetics” 2009, nr 84; zob. także: S.N. Tomson, N. Avidan, K. Lee, A.K. Sarma, R. Tushe, D.M. Milewicz, M. Bray, S.M. Leal, D.M. Eagleman, *The Genetics of Color Sequence Synesthesia. Suggestive Evidence of Linkage to 16q and Genetic Heterogeneity for the Condition*, „Behavioural Brain Research” 2011, nr 223.

z chromosomem X³⁴. Wyższa incydencja synestezji wśród kobiet (przyjmowano, że stosunek kobiet do mężczyzn wśród osób obdarzonych synestezją wynosi nawet 6:1³⁵), stanowiąca źródło przypuszczeń o monochromosomalności zaburzenia, okazuje się mitem powstałym wskutek błędów oraz preferencji metodologicznych³⁶. Według Vilayamura S. Ramachandrana oraz Edwarda M. Hubbarda właściwa synestezji międzymodalna aktywacja korowa, wynikająca z ekscesywnej łączliwości neuronalnej pomiędzy przyległymi obszarami mózgowymi, jest prawdopodobnie spowodowana mutacją genetyczną, modyfikującą przebieg apoptozy („programowej śmierci komórek”³⁷), to jest procesu ucinania połączeń neuronalnych we wczesnym dzieciństwie³⁸. Teoria ta bazuje na hipotezie **synestezji dziecięcej**³⁹, zgodnie z którą synestetyczny, „dramatyczny”⁴⁰ ogląd świata stanowi standardową cechę percepcji niemowlęcej, utrwaloną w synestezji klinicznej wskutek apoptozy niepełnej. Zanik dziecięcej percepcji intersensualnej kojarzony jest przez niektórych badaczy z procesem akwizycji języka⁴¹. Tak pojmowane dziecięce synestetyczne *sensorium*, jako ośrodek holistycznego, płynnego przeżywania, jest stanem estetyzowanym i uwznioślonym w literaturze (zwłaszcza romantycznej).

Cytowic, przekonany o kluczowej roli układu limbicznego w neurologicznym mechanizmie percepcji intersensorycznej, uważa synestezję za „przedwczesny przejaw normalnych procesów kognitywnych”⁴². Synestezja jest według badacza **uświadomionym** procesem postrzegania, ponieważ „(...) tak naprawdę **wszyscy jesteśmy synestetami**, z tą różnicą, że niektórzy z nas są świadomi holistycznej natury percepcji”⁴³. Efektem klinicznej synestezji są doznania, które standardowy tryb percepcji poddałby dalszej „neuronalnej oraz mentalnej obróbce”⁴⁴. Teoria Cytowica współgra z Reuvena Tsura teorią „natychmiastowej” (*rapid*) oraz „opóźnionej kategoryzacji” (*delayed categorization*)⁴⁵, stosowaną w odniesieniu do synestezji literackiej. Opóźniona kategoryzacja odpowiada „uświadomionej”, synestetycznej percepcji Cytowica: jest przedjęzykowym, a nawet przedkognitywnym, ściśle zmysłowym, cielesnym stylem postrzegania.

³⁴J.E. Asher, J.A. Lamb, D. Brocklebank, J.-B. Cazier, E. Maestrini, L. Addis, M. Sen, S. Baron-Cohen, A.P. Monaco, *A Whole-Genome Scan...*, dz. cyt., s. 279. „Nie znaleziono potwierdzenia związku [synestezji – Z.K.] z chromosomem X; co więcej, zidentyfikowaliśmy dwa potwierdzone przypadki dziedziczenia synestezji w linii męzczyzna – męzczyzna” [przeł. Z.K.].

³⁵D. Brang, V.S. Ramachandran, *Survival of the Synesthesia Gene...*, dz. cyt., s. 2.

³⁶Tamże.

³⁷R. Carter, *Tajemniczy świat umysłu*, Poznań 1999, s. 21–22.

³⁸V.S. Ramachandran, E.M. Hubbard, *Synaesthesia...*, dz. cyt., s. 3.

³⁹Dot. synestezji jako fazy rozwojowej zob. S. Baron-Cohen, *Is There a Normal Phase of Synaesthesia in Development?*, „PSYCHE” 1996, nr 2; A.O. Holcombe, E.L. Altschuler, H.J. Over, *A Developmental Theory of Synesthesia with Long Historical Roots. A Comment on Hochel and Milan*, „Cognitive Neuropsychology” 2009, nr 26; zob. także niedawny artykuł krytykujący teorię synestezji dziecięcej: O. Deroy, C. Spence, *Are We All Born Synaesthetic? Examining the Neonatal Synaesthesia Hypothesis*, „Neuroscience & Biobehavioral Review” 2013, nr 37(7); zob. także badania przeprowadzone przez: Maurer w 2012 r.; Ludwiga w 2011 roku; Cohena Kadosha w 2009 r.; Rouw i Scholte w 2007 r.; Maurer i Mondlach w 2005 r.

⁴⁰R. Carter, *Tajemniczy świat umysłu*, dz. cyt., s. 22.

⁴¹Zob. J.M. Barker, *Out of Sync, Out of Sight: Synaesthesia and Film Spectacle*, „Paragraph” 2008, nr 31:2?, s. 243.

⁴²R.E. Cytowic, *Synaesthesia. Phenomenology and Neuropsychology*, przeł. T. Sikora, cyt. za: T. Sikora, *Użycie substancji halucynogennych a religia*, Kraków 1999, s. 95.

⁴³Tamże, s. 8 [przeł. Z. Kozłowska].

⁴⁴Zob. tamże, s. 20 [przeł. Z. Kozłowska].

⁴⁵R. Tsur, *Issues in Literary Synaesthesia*, „Style” 2007, nr 41, s. 38–39.

Pod względem językowym synestezja jest opisem doznania zmysłowego za pomocą środków wyrazu odwołujących się do innego zmysłu. Synestezja językowa może przybrać formę epitetu, porównania, metafory, ale także animizacji bądź personifikacji czy też rozbudowanych obrazów poetyckich⁴⁶. Jej mechanizm jest podstawą wielu zleksykalizowanych metafor, takich jak (ideastezyjny) szereg sensualizacji pojęć abstrakcyjnych: „blady strach, czarna rozpacz, gorąca miłość”⁴⁷. Kluczowymi pozycjami „semantyki synestetycznej” są statystyczne badania Stephena Ullmanna⁴⁸ oraz ich sukcesywne kontynuacje, dokonujące rozwinięcia⁴⁹, weryfikacji⁵⁰ oraz funkcjonalnej reorganizacji⁵¹ zaproponowanego przez uczonego modelu tendencyjnego kierunku metafor synestetycznych. Lingwiści sondują problem niejednolitej reprezentacji poszczególnych zmysłów w języku, opisując zjawisko wymienności oraz (synestetycznej) interferencji pomiędzy odrębnymi kategoriami sensualnymi⁵² w kontekście kompensacji językowej domen „mniej wyraźnie zarysowanych w systemie pojęciowym”⁵³. Językowe oraz psychologiczne aspekty synestezji eksploruje dziedzina psycholingwistyki⁵⁴. W dobie transdyscyplinarnej nauki wysuwa się hipotezę, że „badania nad synestezją mogą pogłębić nasze rozumienie neurologicznych podstaw metafory i języka”⁵⁵. Według Ramachandrana oraz Hubbarda badanie synestetycznej percepcji, stanowiącej podłoże **symbolizmu fonetycznego**, może umożliwić wgląd w neurologiczne mechanizmy genezy języka⁵⁶. Metafora, podobnie jak synestezja, polega zgodnie z ich koncepcjami na sprzężeniu dwóch ośrodków – w przypadku synestezji są to odrębne kanały sensoryczne, w metaforze zaś splątaniu ulegają dwa byty myślowe: pojęcia. Synestezja generuje sieć stałych, inwoluntarnych oraz powtarzalnych powiązań; metafora – przeciwnie – jest miejscowym zbliżeniem dwóch składników myśli.

⁴⁶Słownik terminów literackich, dz. cyt., s. 551.

⁴⁷A. Legeżyńska, *Pleć synestezji*, [w:] tejże, *Od kochanki do psalmistki. Sylwetki, tematy i konwencje liryki kobiecej*, Poznań 2009, s. 187.

⁴⁸S. Ullmann, *Panchronistic Tendencies in Synaesthesia*, [w:] tegoż, *The Principles of Semantics*, Blackwell 1957.

⁴⁹Zob. uszczegółowienie modelu Ullmanna: J.M. Williams, *Synesthetic Adjectives. A possible Law of Semantic Change*, „Language” 1976, nr 52.

⁵⁰M. Zawilińska-Janaszek, *Metafory synestetyczne z dźwiękiem jako domeną docelową w językach angielskim i polskim. Kierunkowość i struktura w recenzjach muzycznych i poezji*, 2012, <<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/handle/10593/3526>> [dostęp: 1.06.2014].

⁵¹Zob. R. Tsur, *Issues in Literary Synaesthesia*, dz. cyt., s. 44.

⁵²Zob. S. Żurowski, *Przymiotniki określające cechy dźwięków*, 2012, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/przymiotniki-okreslajace-cechy-dzwiekow-181/>> oraz M. Bugajski, *Jak pachnie rezeda? Lingwistyczne studium zapachów*, Wrocław 2004.

⁵³R. Bronikowska, *Kierunki przesunięć metaforycznych przymiotników percepcji dotykowej*, 2011, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/kierunki-przesuniec-metaforycznych-przymiotnikow-percepcji-dotykowej-131/>> [dostęp: 1.06.2014]; zob. także D. Legallois, *Synesthésie adjectivale, sémantique et psychologie de la forme: la transposition au coeur du lexique*, Caen 2004.

⁵⁴Zob. J. Simner, *Beyond Perception. Synaesthesia as a Psycholinguistic Phenomenon*, „Trends in Cognitive Sciences” 2006, nr 1(11); zob. także I. Kurcz, *Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych*, Warszawa 1976.

⁵⁵M. Hochel, E.G. Milán, *Synaesthesia. The Existing State of Affairs*, „Cognitive Neuropsychology” 2008, nr 25 [przeł. Z.K.].

⁵⁶Wedle koncepcji Ramachandrana oraz Hubbarda (*Synaesthesia...*, dz. cyt.) język byłby owocem wytworzenia się w mózgu sieci synestetycznych połączeń, które umożliwiły człowiekowi, w pierwotnych stadiach rozwoju języka naturalnego, powiązanie artykułowanych dźwięków ze zmysłowymi zjawiskami otaczającego go świata.

Synestezja jest procederem formalnym eksploatowanym w rozmaitych dziedzinach sztuki: malarstwie⁵⁷, muzyce, teatrze⁵⁸, literaturze. Specyfiką literackiej synestezji jest jej szczególna potencjalność – efektowna zdolność do silnej reprezentacji spornych, a wręcz wykluczających się dążeń twórczych. Paradoksalna dwoistość synestezji, skłonnej zarówno do kreacji artystycznego doznania jedności, jak i wytwornego efektu partykularyzacji doświadczenia (np. w barokowej poezji metafizycznej, w której transfery intersensualne dokonują – za pomocą środków opisu domeny wzoru bądź słuchu – analitycznej „dyferencjacji”⁵⁹ doznań dotykowych, węchowych i gustatorycznych, swoiście prześwietlając oraz manieryzując ich językową nieokreśloność), stanowi o jej poetyckiej witalności. Ihab H. Hassan, przywołując rozważania Svenda Johansena, zwraca uwagę na ową bipolarną naturę synestezji – na jej jednoczesną „prymitywność oraz wyrafinowanie”⁶⁰. Cytując Johansena: „Z jednej strony, synestezja pozwala uzyskać najwyższy stopień wykuintności, (...) z drugiej zaś – czerpie z tego, co w poezji najbardziej pierwotne – potrzeby wywołania spójnego wrażenia całości”⁶¹. Według sfunkcjonalizowanego przez Tsurę statystycznego modelu Ullmanna większość oddolnych transferów intersensualnych (typu *smak* → *muzyka*⁶²) zbliża się do bieguna prymitywności, jedności, unifikacji, podczas gdy transfery odgórne (np. *głośny* → *zapach*⁶³) dążą do jakości wyrafinowania, zmanieryzowania, fragmentaryzacji doświadczenia⁶⁴.

Ta osobliwa właściwość synestezji literackiej stanowi przyczynę jej proteuszowych form w ramach różnych poetyk historycznych, spośród których najwyraźniej naznaczyła poetykę barokową⁶⁵, romantyczną (na tle idei korespondencji sztuk)⁶⁶, symbolistyczną⁶⁷ oraz awangardową. Na rodzimym gruncie tryumf literackiej synestezji przypada na okres Młodej

⁵⁷Zob. synestetyczne malarstwo Wassilego Kandinskiego (A. Ione, *Kandinsky and Klee. Chromatic Chords, Polyphonic Painting and Synesthesia*, „Journal of Consciousness Studies” 2004, nr 11); dźwiękowe efekty w impresjonistycznych obrazach Claude’a Moneta czy też programowe włączenie hałasu w obraz futurystyczny. Zob. także twórczość malarzy synestetów, np. Carol Steen oraz Anne Saltz.

⁵⁸Np. niemiecka grupa artystyczna Der Blaue Reiter, podejmująca się na początku XX w. realizacji intersensorycznych projektów artystycznych we wspólnym dążeniu do wykreowania wagnerowsko „totalnych” arcydzieł w duchu estetycznej teorii Kandinskiego. Zob. także Kandinskiego sztukę teatralną pt. *Żółty dźwięk*.

⁵⁹W przeciwieństwie do znacznie częstszej panchronistycznej synestezji ekstatycznej, dokonującej „dedyferencjacji” (a więc unifikacji) doświadczenia (zob. R. Tsur, *Issues in Literary Synaesthesia*, dz. cyt.).

⁶⁰I.H. Hassan, *Baudelaire’s Correspondances. The Dialectic of a Poetic Affinity*, „The French Review” 1954, vol. 27, nr 6, s. 439–440 [przeł. Z.K.].

⁶¹S. Johansen, *Le Symbolisme*, cyt. za: I.H. Hassan, *Baudelaire’s Correspondances...*, dz. cyt., s. 439–440 [przeł. Z.K.].

⁶²Metafora synestetyczna „*taste the music of that vision pale*” pochodzi z poematu *Isabella or the Pot of Basil* Johna Keatsa.

⁶³Metafora synestetyczna „*a loud perfume*” pojawia się w *Elegii IV* Johna Donne’a.

⁶⁴Zob. R. Tsur, *Issues in Literary Synaesthesia*, dz. cyt.

⁶⁵Zob. I. Matyjaszkiewicz, *Barokowa haptyczność wizji*, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/barokowa-haptycznosc-wizji-670/>> [dostęp: 16.06.2014].

⁶⁶Na temat synestezji romantycznej zob. P. Śniedziwski, *Wzrok a inne zmysły w romantyzmie*, 2011, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/wzrok-a-inne-zmysly-w-romantyzmie-132/>> [dostęp: 1.06.2014]; D. Pniewski, *Norwid – synestezja*, 2012, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/norwid-synestezja-269/>> [dostęp: 1.06.2014]; tenże, *Relacja wzrok – słuch a poznanie nieskończoności (romantyzm)*, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/relacja-wzrok-sluch-a-poznanie-nieskonczonosci-romantyzm-616/>> [dostęp: 1.06.2014]. Zob. także: J. Starzyński, *O romantycznej syntezie sztuk: Delacroix, Chopin, Baudelaire*, Warszawa 1965 oraz I. Woronow, *Romantyczna idea korespondencji sztuk. Stendhal, Hoffmann, Baudelaire, Norwid*, Kraków 2008.

⁶⁷Zob. M. Podraza-Kwiatkowska, *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski*, Kraków 1994.

Polski – modernistyczną metaforę synestetyczną stosowali przede wszystkim Stanisław Wyspiański, Stanisław Przybyszewski⁶⁸ oraz Tadeusz Miciński⁶⁹.

Z jednej strony, synestezja stawała się historycznie narzędziem projektów sztuki „totalnej”, z drugiej zaś – umożliwia mediatyzację skrajnie subiektywnego, indywidualistycznego doświadczenia percepcji, ciała, idei. O ile symbolistyczne dążenia do zbliżenia sensualnej materii oraz pozazmysłowego *au-delà* sytuowały literacką synestezję w samym centrum poetyki przesiąkniętej silnym mistycyzmem oraz dualizmem o genezie platońskiej, o tyle stanowiąca projekt antysymbolistyczny formacja awangardowa rewiduje uwikłanie walorialne synestezji, dokonując przechylenia jej ideowego *pendant* w stronę materialności, fizykalności, wreszcie: cielesności. W obrębie poezji futurystycznej synestezja staje się instrumentem **ucieleśnienia** oraz fizykalizacji (zakotwiczonego czasowo oraz przestrzennie) wycinka rzeczywistości. Postulując codzienność, aktualność i powszechność⁷⁰ poezji, futuryści definiowali wiersz jako syntetyczny (oraz synestetyczny) „ekstrakt”⁷¹ nowoczesności. Już synestezja awangardowa ukazuje się, poprzez uczestnictwo w realizowanym przez futuryzm antydwzrokocentrycznym procesie reinkorporacji podmiotu, jako figura **cielesności**. Według Joanny Grądziel-Wójcik „futurystyczny przełom estetyczny był (...) załączkiem przełomu sensualnego”⁷², który współcześnie sytuuje synestezję, według tezy Anny Łebkowskiej, na „przecięciu” dyskursu poetyki i cielesności⁷³ – jako złącze pomiędzy ciałem a tym, co niewyraźne.

⁶⁸Zob. P. Kierzek-Trzeciak, *Przybyszewski – synestezja*, 2012, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/przybyszewski-synestezja-169/>> [dostęp: 1.06.2014].

⁶⁹Zob. A. Kluba, *Synestezja*, 2011, <<http://sensualnosc.ibl.waw.pl/pl/articles/synestezja-114/>> [dostęp: 1.06.2014].

⁷⁰B. Jasiński, *MANIFEST W SPRAWIE POEZJI FUTURYSTYCZNEJ*, *Futuryzm. Formiści. Nowa sztuka (Wybór tekstów)*, [w:] *Antologia polskiego futuryzmu i nowej sztuki*, wstęp i komentarz Z. Jarosiński, wybór tekstów H. Zaworska, Wrocław 1978, s. 10.

⁷¹Tamże, s. 9.

⁷²Zob. J. Grądziel-Wójcik, „Jesteśmy czuli”. *Polisensoryczność jako strategia poetycka polskich futurystów*, [w:] *W kręgu literatury i języka*, t. 3, red. M. Michalska-Suchanek, Gliwice 2012, s. 95.

⁷³A. Łebkowska, *Jak ucieleśnić ciało. O jednym z dylematów somatopoetyki*, „Teksty Drugie” 2011, nr 4, s. 11–27.

Zuzanna Kozłowska

SŁOWA KLUCZOWE:

METAFORA SENSUALNA

synestezja

ABSTRAKT:

Synestezja, transdyscyplinarny termin stosowany przez przedstawicieli rozmaitych dziedzin nauki i sztuki, odsyła do całej gamy mniej lub bardziej pokrewnych zjawisk, których wspólnym fundamentem jest zasada intersensualności. Artykuł nakreśla wielodziedzinową panoramę zjawiska synestezji, sytuowanej w interdyscyplinarnym kontekście neurologii, demografii, genetyki, semantyki oraz poetyki. Tekst referuje syntetycznie historię badań nad zjawiskiem, omawia cechy, typy oraz wyznaczniki diagnostyczne synestezji klinicznej, wskazuje na dominujące teorie synestezji, sygnalizuje językowe aspekty oraz postaci intersensualności, przytacza różnice oraz podobieństwa pomiędzy kliniczną synestezją a metaforą, wreszcie – zarysowuje charakterystykę oraz rodzaje synestezji literackiej, wstępnie identyfikując historycznoliterackie obszary szczególnego uprzywilejowania oraz wyraźnego sfunkcjonalizowania synestezji literackiej, która stawała się historycznie zarówno narzędziem projektów sztuki „totalnej”, jak i medium skrajnie subiektywnego – indywidualistycznego doświadczenia percepcji, ciała, idei.

synestezja kliniczna

intersensualność

NOTA O AUTORCE :

Zuzanna Kozłowska – doktorantka
Interdyscyplinarnych Studiów
w Zakresie Translatologii
i Komparatystyki Literatur i Języków
Słowiańskich na Wydziale Filologii
Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Interesuje się literacką transpozycją
doświadczenia zmysłowego oraz
cielesnego.